

Ծ Ի Ա Ծ Ա Ն

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՔ, ՆՈՐԱԼՈՒՐՔ ԵՒ ԶՈՒԱՐՃԱԼԻՔ

ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՆՅԻՑ

Մարդկային ազգիս ընդհանուր պատմութեան ընթացքին ուշագրութեամբ նայողը անպատճառ պէտք է դիւրաւ հասկընայ թէ մարդս, կամ որ նոյն է՝ մարդկային ազգը, ամէն ժամանակ մի եւ նոյն կերպով այս կամ այն բանին ետեւէ ընկած է, եւ միանգամայն ամէն ժամանակ ալ փոփոխական վիճակի մը մէջ գտնուած է։ Աշխարհիս սկիզբէն իվեր արեգակը կելէ ու կմնէ անդադար, աշխարհս ալ անդադար մէկ մը կլուսաւորուի՝ մէկ կմը թըննայ մի եւ նոյն ամպերով, մի եւ նոյն լուսոյ ճառագայթներով։ Եւ սակայն այս եւս յայտնի է որ եթէ մարդկային ազգը մի եւ նոյն վիճակի մէջ չմնար, նորա պատմութիւնը մեզի համար չհասկցուելու բան մի կլինէր. անոր ներհակ, թէ որ մարդիկ միշտ եւ հանապազ անշարժ, անփոփոխ եւ միակերպ վիճակի մը մէջ մնային, մեզի անկէց խրատ առնելու՝ խելք սորվելու բան մը չէր ելլեր։

Անցած 1860 տարւոյն մէջ երկու մտածութիւն կամ երկու սկզբունք դուրս ելան որ երկուքն ալ զանազան ազգաց կեանքին մէջ միշտ գտնուած ու ատեն ատեն՝ տեղ տեղ աւելի յայտնի երեւցած են. բայց երկուքն ալ եւրոպային այժմու քաղաքական պատմութեանը մէջ՝ աւելի հրապարակաւ ու աւելի աչքի զարնող կերպով մը երեւցան անցած տարի։ Այս երկու մտածութիւնները, երկու սկզբունքները սոքա են. մէկ տէրութեան մը ուրիշ տէրութեան ներքին գործերուն յարաւորը, եւ ժողովրդոց ազգութիւնը։

Եւրոպայի գրեթէ ամէն տէրութիւններն եւս, որն ուղղակի եւ որն անուղղակի, այդ երկու սկզբունքներուն իրաւացի լինելը ճանչցեր են, եւ կերելի թէ այսուհետեւ հանդիպելու քաղաքական դիպուածոց մէջ երկուքն ալ մեծ ոյժ պիտի ունենան։

Բրուսիոյ տէրութիւնը բողոք մը ըրեր էր Սարտենիոյ տէրութեան Իտալիոյ մէջ ըրած-

ներուն դէմ. Սարտենիոյ ոստիկան Քալուր կոմսը այն բողոքին պատասխանը տալով՝ այս նշանաւոր խօսքերն ըսեր է. «Պարոն Շէյնից «(Թուրին կեցող Բրուսիոյ դեսպանը) նախ կը «գրուցէ թէ Սարտենիան իւր քաղաքականութեան հիմը դրեր է ազգութեան անսահման իրաւունքին վրայ. եւ իսկոյն վրայ կըրէ թէ ես ազգութեան մեծագոր գաղափարին համար վիճաբանելու միտք չունիմ, վասն զի նոյն գաղափարը նաեւ Բրուսիոյ տէրութեան Գերմանիոյ մէջ բռնած քաղաքականութեանը իսկական եւ աշխարհածանօթ շարժիչն է։ Բայց ինքը միտքը դրած է թէ այս սկզբունքը այլ եւ այլ տէրութեանց մէջ զանազան գաշխնքներով հաստատուած իրաւունքին հակառակ պիտի չելլէ. ապա թէ ոչ, եւրոպայի հանգստութիւնը կվերնայ, եւ ժողովուրդներն ու տէրութիւնները միանգամայն յեղափոխութեան ճանապարհը կկոխան։

«Ուրախ եմք որ Բրուսիոյ տէրութիւնը ոչ «միայն այս կճանչնայ թէ ազգութեան գաղափարը զանազան ազգաց մէջ եղած իրաւունքին հիմն է, հապա նաեւ կպարծենայ որ ինքն «է Գերմանիոյ մէջ այս գաղափարը բռնողն ու «առաջ տանողը։ Մէկ կողմանէ ալ կցաւիմք որ «այն սկզբունքին գործադրութիւնը գովելի չէ «երեւցած. բայց կյուսամք որ Պեռլինի խորհրդարանը այժմու անցքերը պայծառ տեսնելով՝ ժամանակ կուգայ որ աւելի զիջողա- «կան ու աւելի արգարասէր աչքով կնայի ա- «նոնց վրայ»։

Յետոյ Քալուր կոմսը մի առ մի կըրացատրէ Սարտենիոյ տէրութեան Իտալիոյ գործերուն մէջ մտնելուն կերպն ու իրաւունքները, եւ կհաստատէ թէ պապին գաւառներուն անոր իշխանութեան տակէն ելլեն ու նախօրինի թագաւորութեան մէջ պատահած փոփոխութիւնները զուտ ազգային ինքիւններ են, եւ ուրիշ տէրութեանց իրաւունքներուն ամենեւին չեն

գալէի: «Մեք Իտալիա եմք ու Իտալիոյ անու-
«նովը կաշխատիմք: Կրսէ Քալուր. եւ որով-
«հետեւ միայն մեր թագաւորն է որ կարող է
«Իտալիոյ մէջ խաղաղութիւնն ու բարեկար-
«գութիւնը հաստատել եւ պահպանել, ուրիշ
«տէրութիւնները պէտք է ջանան ոչ միայն
«նորա իշխանութիւնը չտկարացնելու, այլ
«եւ անոր զօրանալուն դէմ եղած արգելքնե-
«րը վերցընելու»:

Քալուրին ըսած արգելքները յիրաւի փոքր
բաներ չեն, բայց ասոր ալ տարակոյս չկայ
թէ Սարտենիոյ իշխանութիւնը Իտալիոյ մէջ
օրէ օր աւելի հաստատուելու վրայ է, թէ-
պէտ եւ նախորդի թագաւորութեանը մէջ իւր-
ուովութիւններ՝ աղմուկներ պակաս չեն՝ ռա-
միկներուն ու Կարիպալտեանց կողմանէ: Գեր-
մանական լրագիրները այն աղմուկները քա-
ղաքական տագնաթութեան նշան կուզեն համա-
րել, բայց իրաւունք չունին:

Առաջիկայ գարունը չհասած՝ Իտալիայէն
նոր նոր լուրերու ապասել չեմք կրնար: Այս-
քանը յայտնի է որ Սարտենիոյ տէրութիւնը
ամենեւին ատեն չկորսնցընելով՝ զբաղած է
Իտալիոյ ներքին կառավարութիւնը կարգի
դնելու, եւ զօրք ու նաւատորմիւ պատրաստե-
լու: Կարիպալտին ալ պարապ չէ կեցած Քալի-
րէրա կղզին՝ որ Միջերկրական ծովուն մէջ
Սարտենիա կղզին քովը՝ գրեթէ չոր ապա-
ռած մի է փոքրիկ, ու Կարիպալտին սեպհա-
կան ստացուածքն է. Իտալիոյ եւ Մաճառ-
ստանի հին եւ նոր զօրավարները անդադար
կերթան անոր խորհուրդներ հարցընելու:

Կարիպալտին իր զինուորներուն մնաք բա-
րով ըրած ժամանակը յայտարարութիւն մը
հրատարակեց՝ յորում կըսէր. «Շուտով նորէն
կտեսնուիմք ու կերթամք աղատելու մեր այն
եղբայրները որ օտար ազգաց լուծին տակը
կչարհարուին»: Մէկ ուրիշ յայտարարութեա-
նը մէջ՝ որ ըրեր էր Քալիւրէրայէն նոյեմբերի
7-ին, այսպէս կըսէր. «Վիկտոր Էմմանուէլ թա-
գաւորը ամենահարկաւոր է Իտալիոյ համար.
ով որ Իտալիոյ միութիւնը կուզէ՝ պէտք է նո-
րա ետեւէն երթայ. իմ փոյթս չէ թէ օստի-
կանին անունը Քալուր լինի թէ Քաթթանէօ
(որ անունն ազատասէր Իտալացի մի է). ես
անոր կփափաքիմ՝ իբրոր սրտէ, եւ ամենայն
Իտալացիք զայն պիտի ուզեն, որ մինչեւ
1861-ին մարտ ամիսը Վիկտոր Էմմանուէլը 500
հազար զօրքի գլուխը կենայ»:

Այս խօսքերէն ալ կերեւի որ ոչ Կարիպալ-
տին եւ ոչ Վիկտոր Էմմանուէլը միտք ունին ի-
րենց զէնքը վար դնելու՝ մինչեւ որ Հռովմայ

ու Վենետիոյ խնդիրները չլուծուին չվերջա-
նան:

Սարտենիոյ թագաւորը ուղեց անձամբ Սի-
կիլիա երթալ, եւ գեկտեմբերի 1-ին մտաւ
Փալէրմոյ, ուր 400 հազար հոգի ժողովուրդ էին
կղզւոյն ամէն կողմերէն: Ալեքսանտր Տիւմա՝
գաղղիացի աշխարհաբարոյ վիպագիրը Իտա-
լիոյ լրագիրներէն մէկուն մէջ այս կերպով կը
նկարագրէ Վիկտոր Էմմանուէլը. «Տարիքը
«40-էն 42 է. բնութեամբ պարզ մարդ է, արդա-
«րասէր ու գործունեայ. չարքաշ կեանք կան-
«ցընէ, առաւօտը կանուխ կելլէ, որսի եր-
«թալ շատ կսիրէ եւ անվախ լեռնցիի մը նը-
«ման վարպետ է լեռնէ լեռ քալելու: Կիրակի
«օրերը, որ իրեն մարդ ընդունած օրերն
«են, դռները կռնդի վրայ կբացուին ու ա-
«մէն մարդ ժամը 11-ին կրնայ քովը եր-
«թալ: Թէ որ մէկը առանձին տեսնուիլ ուզէ,
«դիր կզրէ թագաւորին ու մէկ կամ երկու
«օրէն պատասխանը կընդունի. վասն զի թա-
«գաւորը ինքն է իւր նամակները բացողը:
«Ամէն մարդու ալ դիւրին է թագաւորին մօ-
«տենալը: Մինակ կելլէ զբօսանքի, հետի կը-
«քալէ, ու հասարակ ժողովրդեան մտած դըռ-
«նէն կմտնէ թէատրոն: Ես Իտալիոյ ամէն քա-
«ղաքներն ալ գնացեր եմ, եւ որոնց հետ որ
«կրցեր եմ յարաբերութիւն մը ունենալ՝ հար-
«ցուցեր եմ իրենց կարծիքը, ամէնն ալ պա-
«տասխան տուեր են ու կուտան թէ—Կարելի
«է որ թագաւորին նման ուրիշ ազնուաբարոյ
«մարդ ալ գտնուի Իտալիոյ մէջ. բայց աւելի
«ազնուաբարոյ մէկը չես կրնար գտնել»:

Գեկտ. 5-ին դարձաւ թագաւորը նախորդի:

Կայէթա ամրոցին ու նախորդի թագաւոր-
ին վրայ եղած խօսքերը իրարու նման չեն:
Ոմանք կըսեն թէ ոչ բերդին մէջ պաշար մը
նացեր է, եւ ոչ բերդականաց քովը հոգի-
թագաւորն ալ հիւանդ է, ու բէրնէն արին
կուգայ. իսկ ոմանք (մանաւանդ Գերմանացիք)
կըսեն թէ գեռ շատ ատեն պէտք է որ Կայէ-
թան առնուի: Բայց որովհետեւ ստոյգ է թէ
Գաղղիոյ կայսրը խորհուրդ տուեր է նախորդի
թագաւորին որ զուր տեղը դէմ չկենայ, կե-
րեւի թէ Կայէթան երկար պաշարման դիմա-
նալու պէս չէ:

Ըսողներ կան որ իբր թէ պապին ու Վիկ-
տոր Էմմանուէլին մէջ բանադնացութիւն մը
սկսեր է, որոյ հիմը այս է որ պապը իրեն աշ-
խարհական իշխանութենէն պիտի հրաժարի,
ու միայն եկեղեցական իշխանութեամբ Իտա-
լիոյ դաշնակցութեան մէջ գլխաւոր պիտի
համարուի: — Հռովմայ խնդիրէն շատ աւելի

դժուար է Վենետիկյ խնդիրը. վասն զի կերեւի թէ Աւստրիան միտք չունի ոչ ձեռքէ հանելու այն քաղաքը եւ ոչ ծախելու, թէպէտ եւ այս ծախելու խօսքը շատ կզրուցուի լրագրաց մէջ: Այնպէս ամրացուցեր ու զօրքով լրացեր է Աւստրիան այն քաղաքն ու դաւառը որ կարծես թէ իրեն տէրութեանը վերջին ապստամբարանն է:

Առաջ խօսք մը կար թէ Կարիպալտիին միտքը այն է որ Վենետիկը Տարմացիայի կողմէն պաշարէ. բայց հիմա պաշարումը Մոլտաւիոյ կողմէն ընելու միտք ունի կրսեն, ուր այժմ Դանուբեան դաշնակցութիւն մը հաստատուելու վրայ է՝ գլխաւորապէս Մաճառ, Սլաւեան ու Վլաչ աղգերուն մէջ: Մինչեւ այս եւս ըսող կայ թէ Քուլա իշխանը դաշնակից եղեր է Սարաւենիոյ թագաւորին հետ եւ խօսք տուեր է նորա որ Աւստրիոյ դէմ պատերազմ որ բացուի՝ նիդակակից օգնական լինի անոր: Այս յայտնի է որ Իտալացւոյ թագաւորին ու Դանուբեան սահմանաց իշխանին մէջ բարեկամական թղթակցութիւններն ու դաշնագրութիւնները օրէ օր աւելնալու վրայ են, եւ Քրնփրա անունով հռչակաւոր մաճառ զօրավարը՝ Քալուր կոմսին հետ շատ անգամ տեսնուելէն ետքը, շոգենաւով Պօլիս գնացեր է ու անկից պիտի անցնի Մոլտաւիա: Եթէ Աւստրիան այս կողմէն զարնելու խօսքը ստոյգ է, տարակոյս չկայ որ այն կայսերութիւնը մեծ վտանգի մէջ կլնայ համարուիլ, մանաւանդ քանի որ Մաճառստանի խռովութիւնները պակսելու տեղ՝ օրէ օր աւելնալու վրայ են:

Վերջին ժամանակներս Անգղիացւոյ ու Դաղլիացւոյ Ձինու երկրին մէջ տեսած գործերը ամէն լրագրաց խօսակցութիւններուն նիւթ եղաւ: Ձինու պատերազմին սկսածը գրեթէ տարիէն աւելի է: Ձինացիք Թիէնցիկի դաշնագրութեամբը խօսք տուեր էին որ իրենց քանի մը նաւահանգիստները բաց թողուն եւրոպացւոյ նաւերուն, հրաման տան որ նոքա տեղ տեղ ամրոցներ ու վաճառատեղիներ ունենան, եւ այլն: Բայց այս դաշնագրութեան վրայ չկեցան Ձինացիքնոյն իսկ այն ատենն որ Անգղիացւոյ ու Դաղլիացւոյ դեսպանները Փէյհօ գետին բերանը հասան ու այն գետով պիտի երթային մինչեւ Ձինացւոյ մայրաքաղաքը Փէքին՝ որպէս զի Թիէնցիկի դաշնագրութիւնը երկու կողմէն ալ հաստատուի: Ձինացիք դէմ կեցան, գետին երկու կողմը եղած բերդերէն կրակ թափեցին եւրոպացւոյ վրայ ու 500 անգղիացի մեռուցին: Անգղիան ու Դաղլիան այս որ լսեցին, 25 հա-

զար զօրքով նաւատորմիղ մը զրկեցին Փէյհօ գետին բերանը: Միանգամայն Անգղիացւոյ դեսպանը՝ Լորտ Էլճին, եւ Դաղլիացւոյ՝ պարոն Կռոյ՝ կշնային որ խաղաղութեամբ կատարել տան Ձինացւոյ իրենց խոստմունքը. բայց երբոր նոցա բանագնացութիւններն ալ օգուտ մը չբրին, դաշնակից զօրքերն առաջ քաղեցին մինչեւ Փէքին: Այժմ հեռագրով իմացուեցաւ թէ եւրոպացիք տիրեր են Փեքինի՝ խիտ քիչ մարդ կորուսանելով իրենց կողմանէ, իսկ Ձինացիք գրեթէ ամենեւին դէմ չեն կեցած, եւ իրենց կայսրը ու բոլոր զօրքը ձգեր փախեր են Մոլոլի տէրութեան սահմանները: Դաշնակիցները տիրեր են կայսերական պալատին ու անբաւ հարստութիւն գրտեր են հոն. այնպէս որ ամէն մէկ զինուորի հարկւրական լիւրայ սթերլին ընկեր է կրսեն: Այս է ահա քաղաքակիրթ աղգաց ու յետամնաց ժողովրդոց տարբերութիւնը. Ձինաց տէրութիւնը իրեն 200 միլիոն բնակչությւն չկրցաւ դէմ կենալ:

Այս միջոցիս նշանաւոր անցքերուն մէկն ալ է Ամերիկայի Միացեալ Նահանգաց հասարակապետութեան նոր նախագահ ընտրուիլը, որ եղեր է Աբրահամ Լինքոլն անունով խելացի մարդը: Սա գերեզմաճառութեան ու գերի պահելու սովորութեան սաստիկ թշնամի ճանչցուած է: Միացեալ Նահանգաց հիւսիսային դաւաճները այս գերիներու խնդրոյն վրայ մեկուոյ մէջ են իրարու դէմ. հիւսիսային կողմերը Ափրիկէէն ծախու առնուած խեղճերը վաղուց ազատ եղած են. իսկ հարաւային դաւառաց երկրի տէրերը չեն ուզեր ետ կենալ իրենց անողորմ սովորութենէն. տէրութիւնն ալ սոցա կողմը կըռնէ: Այժմ տարակոյս չկայ որ Լինքոլնին նախագահութեան ժամանակը պիտի վերցուի բոլորովին գերեզմաճառութիւնը: Ինքը Աբրահամ Լինքոլն ծնած է Ամերիկայի Քէնթուքի քաղաքը 1806-ին. առաջ հիւսն (տիւրկէր) էր, յետոյ վաճառականութեան ձեռք զարկաւ ու բաւական հարստութիւն գիւղեց. այնուհետեւ ինքզինքը ուսման տուաւ, փաստաբան եղաւ ու սկսաւ կառավարութեան գործերուն մէջ մտնել: Միայն երկու տարի է որ անգամ էր հասարակապետութեան խորհրդարանին, եւ ահա այժմ նախագահ ընտրուելու չափ առաջ գնաց: Գերութեան սաստիկ թշնամի է. գրեր է տեղ մը այս տարի թէ « Ով որ գերի լինել չուզէ՝ պէտք է հաւանի գերի չունենալու: Նոքա որ այլոց ազատութիւն տալ չեն ուզեր՝ իրենք արժանի չեն ազատութիւնը վայելելու »: